

and three main levels of it (micro-, meso-, macrolevels) are distinguished. The subjects of activity and social change are determined to be individuals, small and large social groups.

The basic theoretical provisions of the problem under research, the essence and content of its conceptual apparatus are considered. The criteria of activity of the individual are presented. Positive and negative phases of adolescence, its psychological determinant of activity and specific formations are characterized. The analysis of literature on the study has allowed to clarify the concept «value-oriented activity of teenagers» from a position of social pedagogy.

Keywords: activities, values, crisis of adolescence, value-oriented activity, younger teenagers.

References

1. Vorobiev, Yu. L. & Korolev, B. N. (2003). *V poiskakh smysla i pravdy. Aktivnost i razvitie lichnosti: Vol. 1* [The search for meaning and truth. The activity and personal development]. Moscow: Izd MGSU «Soiuz».
2. Kremen, V. H. (Ed.). (2008). *Entsyklopediia osvity* [Encyclopedia of education]. Kyiv: Yurinkom Inter.
3. Leontiev, A. D. (1998). *Tsennostnyie predstavleniia v individualnom i gruppovom soznanii* [Value representation in individual and group consciousness]. *Psikhologicheskoe obozreniie* [Psychological Review], 1, 34– 41.
4. Nemov, R. S. (2000). *Psikhologiya: ucheb. dlia stud. vyssh. ucheb. zav.* [Psychology: Textbook for students] (2nd ed.). Moscow: Gumanyt. izd. centr VLADOS.
5. Rean, A. A. (Ed.). (2007). *Psikhologiya podrostka. Polnoie rukovodstvo* [Psychology of teenager. Complete Guide]. St. Petersburg: Praim.
6. Zvierieva, I. D. (Ed.). (2008). *Sotsialna pedahohika: mala entsyklopediia* [Social pedagogy: a small encyclopedia]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury.

УДК 373.5.017.4

Р. Л. Соичук, м. Рівне

КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ, РІВНІ СФОРМОВАНОСТІ ТА ТИПИ НАЦІОНАЛЬНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті розглянуто сутність і структуру національного самоствердження учнівської молоді. Визначено критерії та показники і виявлено рівні сформованості національного самоствердження в учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Схарактеризовано типи поведінки національного самоствердження школярів.

За результатами проведеного констатувального етапу дослідження стисло подано виявлені рівні вихованості національного самоствердження учнівської молоді, які актуалізують окреслену проблему в умовах відстоювання незалежності української державності.

Ключові слова: національне самоствердження, учнівська молодь, компоненти, критерії, показники, рівні, типи поведінки.

Відстоювання українством права на власне національне самовизначення супроводжується відстоюванням незалежності й суверенності української державності з одночасними процесами євроінтеграції та демократизації українського суспільства. Такі зміни потребують визначення пріоритетів виховання підростаючого покоління на основі загальнолюдських і національних цінностей. У вихованні національного самоствердження молодого покоління вбачається запорука подальшого поступу незалежної соборної правової соціальної Української держави. Відтак, національне самоствердження особистості слід розглядати як інтегративну властивість особистості, що виявляється у сформованості позитивної національної ідентичності, виборі своєї активної соціальної та громадянської позиції в суспільстві, що характеризується відповідальністю перед своєю нацією, готовністю відстоювати й захищати її національні інтереси. Національне самоствердження пов'язане з мобілізацією всього інтелектуально-духовного потенціалу особистості для досягнення успіху в інтересах українського народу та утвердження цінності української нації.

Окремі аспекти проблеми самоствердження особистості ґрунтовно проаналізовані О. Безкоровайною, О. Жизномірською, Н. Ситник та іншими науковцями. Типи поведінки підростаючого покоління як предмет психологічного дослідження схарактеризовано у наукових доробках Е. Помиткіна, О. Фурмана та інших. До проблеми визначення критеріїв вихованості учнів зверталися учені І. Бех, М. Боришевський, І. Зверева, Н. Мойсеюк, Г. Сорока та інші вчені. Водночас, наразі бракує комплексних досліджень специфіки національного самоствердження учнівської молоді в освітньо-виховному просторі.

Усе це актуалізує проблему виявлення сучасного стану сформованості національного самоствердження в учнівської молоді загальноосвітніх навчальних закладів. Відтак, об'єктивно виникає потреба визначити критерії й показники, виявити рівні вихованості національного самоствердження в учнівської молоді та схарактеризувати типи поведінки підростаючого покоління. Саме розкриття цього аспекту та

обґрунтування на цій основі провідних характеристик національного самоствердження учнівської молоді є метою пропонованої наукової праці.

Виховання національного самоствердження учнівської молоді – процес багатфакторний, який залежить від низки суб'єктивних (особистісні якості педагога, рівень його педагогічної майстерності, психологічні особливості та ціннісні орієнтації учасників виховного процесу) та об'єктивних (соціально-історичні особливості, культурні традиції країни, прийнята в ній система освіти) чинників [1, с. 7]. Результати виховної роботи залежать від об'єктивної оцінки ефективності виховання національного самоствердження учнівської молоді, що уможлиблюється за допомогою доцільно визначених критеріїв і показників.

У педагогічній теорії під вихованістю розуміють комплексну властивість особистості, яка характеризується наявністю і ступенем сформованості соціально ціннісних якостей і властивостей, що є відображенням її гармонійного усебічного розвитку [4, с. 336].

Поняття «критерій» трактується як підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило істинності, вірогідності людських знань, їх відповідності об'єктивній дійсності [2, с. 283]. Критерій є ознакою, на основі якої відбувається оцінка, мірило. Критерії вихованості містять теоретично розроблені показники рівня сформованості різних якостей особистості чи колективу [4, с. 337]. Серед критеріїв вихованості за спрямованістю, способом і місцем застосування виокремлюють такі, які проявляються у зовнішній формі – судженнях, оцінках, учинках, діях учня (якості, система ставлень, спрямованість особистості тощо); та які пов'язані з прихованими мотивами, переконаннями, орієнтаціями та ін. [4, с. 338]. На думку І. Беха, критерієм вихованості особистості може бути ступінь її сходження і повнота оволодіння загальнолюдськими й національними гуманістичними морально-духовними цінностями, що становлять основу відповідних вчинків та визначають рівень й ієрархію якостей особистості, набутих нею в процесі виховання [1, с. 7]. Критеріями вихованості, за Г. Сорокою, є знання змісту, норм і правил поведінки, особиста оцінка фактів, подій, явищ, вчинків, суджень, сформованість на цій основі принципів поведінки, установок на конкретні дії та відповідність засвоєних зазначених знань реальній поведінці, діям учня, а також сукупність мотивів учинків та умов, в яких вони здійснюються (під контролем, поза контролем, саморегуляція тощо) [6, с. 10].

Показниками вихованості є такі інтегральні прояви особистості, як здатність залучатися до різних видів діяльності, проявляти в ній цілеспрямованість, осмисленість, самостійність, творчу активність і відповідальність [4, с. 339]. Відповідно, вихованість особистості учня є цілісним утворенням з високим рівнем сформованості змістового, структурного й динамічного компонентів [4, с. 339].

В основі виховання національного самоствердження учнівської молоді лежать визначені критерії, показники сформованості відповідних знань, переконань, почуттів, потреб і мотивів, національної ідентичності та життєвої активності, що виражаються через ціннісну систему ставлень.

У структурі національного самоствердження особистості ми виділяємо такі компоненти: когнітивний, емоційно-ціннісний, рефлексивний і поведінково-діяльнісний. Когнітивний компонент національного самоствердження передбачає знання про національні особливості свого народу, його історію, національну символіку, національні цінності та національні інтереси Української держави й нації, національні ідеали, видатних людей та їх історичний внесок у вітчизняний і світовий розвиток суспільства, а також мову, традиції, звичаї, обряди, культуру рідного народу; про самовдосконалення, національне самопізнання і самоствердження особистості; про сутність державних суспільно-політичних, соціально-економічних явищ і процесів та вміння об'єктивно оцінювати ситуацію й шляхи її вирішення у відкритому громадянському суспільстві; про особистісну належність до рідного народу, держави, нації та необхідність власної зобілізованості в активній діяльності на досягнення успіху у різних сферах суспільного життя в інтересах української нації. Показниками когнітивного компоненту є: розуміння сутності національного самоствердження особистості та знання про якість національного самоствердження (національну гідність і гордість, відданість, солідарність, свободу, толерантність) та усвідомлення необхідності їх виявлення у повсякденній життєдіяльності; знання історії, культури рідного краю, народних традицій, звичаїв, обрядів, української мови, знання атрибутів української державності, видатних історичних і сучасних постатей та їх внеску у вітчизняну й світову культуру, науку; усвідомлення національної ідентичності; володіння системою знань про національні цінності, національні інтереси й усвідомлення потреби їх збереження та захисту. Критерієм розвитку когнітивного компоненту є повнота, глибина, міцність

знань учнівської молоді про національне самоствердження особистості та усвідомлення необхідності оволодіння ними.

Емоційно-ціннісний компонент інтегрує національно-особистісні цінності, ціннісні орієнтації, ціннісне ставлення особистості до себе, Іншого, родини, народу, держави, нації, відомих постатей, різних явищ і процесів суспільного життя, а також національну самооцінку та почуття, переконання, що є основою формування мотивів національного самоствердження в учнівській молоді. Критерієм виявлення емоційно-ціннісного компоненту є спрямованість, сила та стійкість національно-особистісних цінностей, характер емоцій, національних почуттів до свого народу, держави, нації, що визначає сформованість національного самоствердження як цінності особистості. Показниками емоційно-ціннісного компоненту є: любов до Батьківщини, народу та почуття людської та національної гідності, національної гордості, свободи, відданості, солідарності й толерантності до інших культур і народів; наявність емоційно-позитивного ставлення до себе, Іншого, свого народу, держави, нації, Батьківщини, усіх етносів, що становлять українську націю; повага до державної символіки, національних цінностей і національних ідеалів; сформованість національної самооцінки на основі почуття належності до етносу, народу, української нації; переконаність у необхідності власної праці в розбудові демократичної, правової Української держави та ствердженні української нації.

Рефлексивний компонент національного самоствердження особистості інтегрує провідні потреби й мотиви національного самоствердження учнівської молоді, які формують стратегічний вибір поведінки та національну спрямованість у повсякденній життєдіяльності, національну рефлексію та ідентифікацію, національну саморегуляцію. Критерієм виявлення рефлексивного компоненту є цілеспрямованість, сила і стійкість бажання оволодіти національною цінністю, що визначає вчинкову діяльнісну поведінку учнівської молоді у повсякденній життєдіяльності. Показниками рефлексивного компоненту є: емоційна національна саморегуляція та позитивна мотивація; прояв національної рефлексії, ідентифікації та афіліації; прагнення до самовдосконалення та досягнення успіху в інтересах української нації; усвідомлення себе громадянином Української держави та носієм цінностей української нації.

Поведінково-діяльнісний компонент національного самоствердження особистості учня становить свідомо мотивовану суспільно значущу діяльність, соціальну та громадську

активність, рівень компетентності у вирішенні визначених завдань, уміння міжособистісної й міжнаціональної комунікації та солідарної взаємодії. Ступінь співвідношення мотивів поведінки учнівської молоді з їхніми вчинками та діяльністю, спрямованих на самовдосконалення, національне самопізнання й самоідентифікацію, позитивне національне емоційно-ціннісне самоставлення, національну афіліацію, національну саморегуляцію й національне самоствердження особистості на досягнення успіху в інтересах держави, нації надає можливість визначити поведінково-діяльнісний критерій. Поведінково-діяльнісний критерій дає змогу встановити ступінь розвитку позитивної національної ідентичності та стійкість сформованості національно-особистісних цінностей. Показниками поведінково-діялісного компоненту національного самоствердження визначено: уміння самостійно вивчати та оцінювати історичну культурно-духовну спадщину українського народу; володіння державною мовою; дотримання традицій, звичаїв, обрядів рідного народу; активну громадську діяльність особистості, спрямовану на збереження та захист національних цінностей, національних інтересів держави, уміння відстоювати права і свободи та протистояти антиукраїнській ідеології; здатність брати відповідальність, установлювати толерантну міжособистісну комунікацію та натхненно солідарно працювати на користь громади, народу, держави, нації.

Зазначені критерії слугують основою для визначення рівня сформованості знань, практичних умінь національного самоствердження. За отриманими результатами згідно з означеними критеріями можна з'ясувати ступінь інтегрованої єдності мотивів національного самоствердження та особливості їх впливу на формування учнівської молоді. Маркером вияву кожного з показників усіх критеріїв буде ступінь вияву, стабільність, систематичність, сила, дієвість, соціально-ціннісна значущість, самостійність і активність реалізації знань, умінь і навичок з національного самоствердження особистості.

Національне самоствердження учнівської молоді може відбуватися за допомогою різних форм самоствердження, які визначають тип її поведінки, а саме: конструктивний та деструктивний, активний і пасивний [5, с. 76]. У великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначено, що «тип» – це «зразок, модель,... властивість, яким відповідає певна група предметів, понять, явищ. Певна множина об'єктів. Найвища категорія в систематиці, що об'єднує

споріднені класи. Категорія людей, об'єднаних якимись характерними рисами (національними, професійними тощо), а також яскравий її представник» [3, с. 1450]. Відтак, форма – «спосіб організації чого-небудь; зовнішній вияв якого- небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом. Спосіб існування змісту і зовнішній вияв» [3, с. 1543]. Воднораз «рівень – ... межа, міра величини, розвитку значущості чогось» [3, с. 1223].

Учнівська молодь конструктивного типу поведінки відповідально зберігає свою національну ідентичність, національну гідність та самоповагу, впевнена у своїй самодостатності як представник української нації та у своїх співвітчизниках, здатна до міжособистісної та міжнаціональної солідарної взаємодії, толерантна до всіх представників різних національних спільнот. Така особистість характеризується національною самовизначеністю та цілеспрямованістю, що визначається такими показниками національно самостверджувальної поведінки: активною громадською діяльністю, солідарністю, відповідальністю, оптимізмом, мобільністю прийняття рішень і дій. У поведінці спостерігається відкритість (закритість відповідно до ситуації) до себе, іншого, світу, а також альтруїзм, жертвовність. Вихованець перебуває у гармонії із зовнішнім світом, для нього характерні позитивні відносини з іншими та їх прийняття, уміння дружити, психологічна адаптованість та успішність. Така особистість вірна своїм ідеалам і цінностям, постійно самовдосконалюється та займається самопізнанням як представник національної спільноти [5, с. 76].

Ситуативно-конструктивний тип передбачає частково сформовану національну ідентичність, характеризується іноді егоїстичними проявами поведінки, ситуативними інтересами, здатністю до саморегуляції та уникнення конфліктів, проте не завжди шанобливо ставиться до цінностей як своєї нації, так і інших національних спільнот та їх представників залежно від конкретної ситуації.

Контрконструктивний тип передбачає збереження національної ідентичності, проте характеризується етноцентризмом (чи етнологізмом, етноізоляціонізмом, національним фанатизмом) у поведінці особистості, що відображається у таких проявах: упевненому домінуванні, гіпертрофованій вищості як представника нації у ставленні до інших національних спільнот повсякчас, відсутністю шанобливого ставлення до їх представників, культури, мови, національних цінностей. Також спостерігається різкість у висловлюваннях, критицизм, неприязнь, ворожість, агресивність, неприйняття чи приниження досягнень і національної гідності представників інших

національних спільнот, можливе залякування іншого, нульова толерантність, нав'язування своєї думки, конфліктність, нездатність до солідарної міжособистісної та міжнаціональної взаємодії на досягнення успіху в інтересах громади, держави, нації. «Вважається, що вкрай високий рівень – це своєрідна верхня межа «маятника», що є певним відхиленням. Те саме стосується і вкрай низької межі [7, с. 87]. Деструктивність проявляється у невпевненості в собі, у знеціненні своєї особистості, зневірі у близьких та в оточенні, що призводить до психологічної дезадаптованості та неуспішності [7, с. 76].

Меншовартісний тип поведінки характеризується самозапереченням та відчуженням, відцуранням від української нації (етнонегативізм, етнологілізм), що відображається у таких проявах: надання переваги цінностям іншої чужої національної спільноти, відчуття власної національної неповноцінності, меншовартості, сорому за носіїв своєї нації та за власну причетність до нації, небажання наслідувати та зберігати національні цінності. Спостерігається тенденція до приховування власної думки та належності до української нації, схильність до міжособистісної руйнівної поведінки, зневіри у власні сили як представника нації та співвітчизників, байдужості, інертному ставленні до подій у громаді й державі, пасивному спогляданні дійсності, нездатності відстоювати власну й національну гідність, відсутності ініціативи й самостійності у прийнятті рішень та відповідальності за дії, вчинки. Така особистість приречена на підкорення іншою нацією, зовнішнього світу й формується під впливом таких обставин: неприйняття, відштовхування, презирства, байдужості як з боку батьків, так і значущих інших [5, с. 76].

Зважаючи на визначені типи національного самоствердження та здійснивши аналіз результатів наукових досліджень О. Безкоровайної, О. Жизномірської, Е. Помиткіна, Н. Ситник, В. Тернопільської, О. Фурмана та інших, ми дійшли висновку, що типи поведінки учнівської молоді можна співвіднести з відповідними рівнями сформованості національного самоствердження. Зокрема: конструктивному типу поведінки учнівської молоді відповідає активно-конструктивний та рефлексивно-позитивний рівень національного самоствердження; ситуативно-конструктивному (пасивному) типу – ситуативний рівень; деструктивні прояви: меншовартісний (пасивний) тип – негативно-пасивний рівень та контрконструктивний (активний) тип – негативно-активний рівень. Відповідно, зазначене дає можливість надалі конкретизувати кожен з рівнів. Таким чином, типами національного самоствердження представлена змістова структура національного самоствердження

учнівської молоді (табл.). Водночас можна вважати, що тип національного самоствердження особистості не є чимось сталим і незмінним, він відображає стратегію оволодіння сферою свого національного самоствердження.

Таблиця

Характеристика типів національного самоствердження

Тип національного самоствердження		Рівні національного самоствердження	Характеристика типу національного самоствердження
Деструктивний	Контрконструктивний (активний)	Негативно-активний рівень	Характеризується гіпертрофованим баченням національної належності, що породжує стан конфлікту та руйнує міжособистісну й міжнаціональну взаємодію, зорієнтовану на досягнення успіху
	Меншовартісний (пасивний)	Негативно-пасивний рівень	Характеризується пасивним спогляданням дійсності, неусвідомленням належності до української нації, її цінностей та національних інтересів, що проявляється у відцуранні, неприйнятті та запереченні всього українського
Конструктивний	Конструктивний (активний)	Активно-конструктивний рівень	Характеризується усвідомленням належності до української нації, активним утвердженням національних цінностей та національних інтересів, умінням солідарно та толерантно досягати успіху, брати на себе відповідальність за свій вибір
	Конструктивний	Рефлексивно-позитивний рівень	Характеризується усвідомленням належності до української нації, проте іноді відбувається мотивація діяльності, зорієнтована на особистісні інтереси, водночас достатньо висока активність утвердження цінностей та інтересів нації
	Ситуативно-конструктивний (пасивний)	Ситуативний рівень	Характеризується спонтанним, фрагментарним виявом позитивної національної ідентичності, національних почуттів, відповідальності, толерантності та солідарності

З метою виявлення рівнів сформованості національного самоствердження учнівської молоді ми комплексно взяли до уваги розвиток виділених структурних компонентів та стійке виявлення мотивації на самовдосконалення, досягнення успіху, співпрацю й усвідомлення потреби національного самоствердження в життєдіяльності кожної особистості та володіння необхідною системою знань і вмінь для його застосування.

Рівні сформованості національного самоствердження учнівської молоді ґрунтуються на проведенні аналізу та узагальненні отриманих результатів дослідження. Існують різні підходи до градації рівнів, що передбачає використання від трьох до п'яти чи шести рангових градацій. Ми схилиємося до п'ятирангового підходу, тому використовуємо відповідно рівні: активно-конструктивний (високий), рефлексивно-позитивний (достатній), ситуативний (середній), негативно-пасивний (низький), негативно-активний (надмірно високий) та здійснюємо чотирикомпонентний аналіз (когнітивний, емоційно-ціннісний, рефлексивний, поведінково-діяльнісний), що відповідає комплексному й цілісному дослідженню сутності феномену національного самоствердження учнівської молоді. Визначені показники розвитку кожного з компонентів у взаємозв'язку і взаємодоповнюваності є обов'язковими для дослідження рівнів національного самоствердження учнівської молоді. Розглянемо особливості кожного з означених рівнів більш ґрунтовно.

Активно-конструктивний (високий) рівень сформованості національного самоствердження учнівської молоді визначається ґрунтовними, стійкими знаннями вихованця про сутність національного самоствердження особистості та усвідомлення необхідності його виявлення в повсякденній життєдіяльності; про національну самотність українського народу, його історико-культурний розвиток та розвиток інших народів, що живуть на території України; українську національну ідеологію, національні цінності, національні інтереси держави, нації, атрибути української державності, видатних історичних та сучасних постатей та їх внеску у вітчизняну і світову культуру, науку; про становлення демократичного правового громадянського українського суспільства; про самовдосконалення, саморегуляцію й самоствердження особистості та

узгодження власних інтересів із пріоритетом суспільно значущих цілей громади, народу, держави, нації; про якості національного самоствердження (національну гідність і гордість, відданість, солідарність, свободу, толерантність) та розуміння необхідності їх виявлення; а також усвідомлення себе гуманістом, громадянином незалежної Української держави, відчуттям співпричетності та вболіванням за долю українського народу, його теперішнього й майбутнього та власним внеском у подальший поступ української нації та захист її національних інтересів. Така учнівська молодь має сформовану адекватно високу національну самооцінку. Їй властиве емоційно-позитивне ставлення до себе, Іншого, ровесників, родини, свого народу, держави, нації, Батьківщини та всіх етносів, що становлять українську націю. Характеризується позитивною мотивацією на самовдосконалення й самоствердження для досягнення успіху в різних сферах життєдіяльності у повсякденній діяльності, керуючись інтересами українського народу, упевненістю в національній самодостатності, здатністю самовіддано, компетентно сприяти розбудові громадянського суспільства, правової демократичної держави. Учнівська молодь володіє вмінням самостійно вивчати та оцінювати історичну культурно-духовну спадщину української нації та дотримується традицій, звичаїв, обрядів рідного народу. Також сумлінно виконує громадянські обов'язки, шанобливо ставитися до законів України, готова відстоювати права і свободи та національні інтереси держави, бере активну участь у громадському житті, спрямовану на збереження та захист національних цінностей, відповідальна за дії та вчинки, толерантна щодо інших, здатна встановлювати міжособистісну й міжнаціональну комунікацію та натхненно солідарно працювати на користь громади, народу, держави, нації і протистояти антиукраїнській ідеології; вільно й усвідомлено володіє державною мовою та сприяє її подальшому розвитку.

Рефлексивно-позитивний (достатній) рівень національного самоствердження учнівської молоді характеризується достатньо глибокими знаннями вихованців щодо національної самобутності українського народу, його національних цінностей та національних інтересів. Школярі усвідомлюють необхідність національного самоствердження української нації та особистості зокрема в повсякденному житті. Виявляють

прагнення до постійного творчого самовдосконалення, само-реалізації та самоствердження особистості, визначають сенс власного життя із суспільно значущими цілями. Проте іноді їхня поведінка мотивується лише особистісними інтересами, бажанням отримати схвалення, уникнути неприємностей, а не соціально-ціннісними цілями колективу, громади. Вихованцям властива адекватна висока національна самооцінка, достатньо висока активність у соціально ціннісній діяльності та відстоюванні власної позиції, розвинена здатність до саморегуляції власної поведінки й діяльності. Учні володіють державною мовою та спроможні самовіддано відстоювати національні інтереси Української держави, нації. Рефлексивно-позитивний рівень означає сформованість національного самоствердження особистості у взаємовідносинах, колективній взаємодії, демонструє відповідальність, солідарність дій, толерантне ставлення до інших, чуйність, розуміння, повагу до національної й людської гідності особистості та доброзичливість.

Ситуативний (середній) рівень сформованості є рівнем епізодичних знань про національне самоствердження особистості, Української держави, нації; матеріальну та духовну культуру народу України; сутність демократії, громадянського суспільства, прав та обов'язків громадян. Вихованці задовільно володіють державною мовою, не виявляють особливого прагнення щодо опанування мови та прилучення до національних духовних цінностей українського народу. Їм властива адекватна низька національна самооцінка, епізодичність національної ідентичності як громадянина Української держави та відповідно фрагментарність виявів громадянського патріотизму. У своїй діяльності керуються здебільшого не суспільно значущими цілями, а власними, іноді егоїстичними, ситуативними інтересами чи вимогами колективу. Ситуативний рівень відображає сформованість національного самоствердження у спонтанності вияву почуттів національної гідності й гордості, толерантності, відповідальності, солідарності. Не повсякчас усвідомлюють цінність іншої людини. Не завжди поважають закони України, національну й людську гідність іншої особистості. Виявляють чуйність, турботу, милосердя, співпереживання у взаємовідносинах переважно з рідними, друзями, близькими людьми. Не виявляють самостійної активності в

житті колективу, громади та не мають визначеного адекватного особистісного сенсу життя і, відповідно, визначеної перспективи самовдосконалення й самоствердження особистості. Уміння самостійно вивчати та оцінювати історичну культурно-духовну спадщину українського народу; відстоювання ними прав і свобод, національних інтересів держави мають епізодичний характер. Школярі володіють низьким рівнем саморегуляції у взаємовідносинах з іншими та власними виявами емоцій, почуттів, дій та вчинків. Вирізняються пасивністю у протистоянні за негативних проявів з боку інших людей. Учням властиві труднощі в розумінні інших, комунікації з ними, налагодженні співпраці й товаришкості, виконанні обов'язків, дорученої справи, що потребує постійної уваги й контролю органів самоврядування.

При негативно-пасивному (низькому) рівні сформованості національного самоствердження учнівської молоді виявляється недостатність знань про національне самоствердження особистості, якості національного самоствердження (національну гідність і гордість, відданість, солідарність, свободу, толерантність) та усвідомлення необхідності їх виявлення в повсякденному житті; про національні цінності, національні інтереси, національну ідею та необхідність їх збереження та захисту; про історію, культуру рідного краю, народні традиції, звичаї, обряди, українську мову, атрибути української державності, видатних історичних і сучасних постатей та їх внесок у вітчизняну і світову культуру, науку; про сутність незалежності держави, її демократичних, правових, суспільно-політичних засад. Вихованці не усвідомлюють власної національної ідентичності, цінності іншої людини, потреби вияву громадянського патріотизму; державною мовою володіють задовільно. Їм властива низька емоційна саморегуляція, вони не володіють здатністю до самоконтролю, у них відсутні позитивна мотивація й національна рефлексія, прагнення до самовдосконалення та досягнення успіху в інтересах українського народу. Виявляють байдужість до суспільно-політичних, соціально-економічних процесів у державі й до проблем оточення та неповагу до людської й національної гідності іншої людини. У них сформована неадекватна занижена національна самооцінка, невизначена ціннісна система орієнтацій; відсутні почуття співпричетності, солідарності, толерантності, відповідальності за доручену справу, яка виконується лише під

чітким контролем. Такі учні не дотримуються традицій, звичаїв, обрядів рідного народу; не виявляють уміння самостійно вивчати й оцінювати історичну культурно-духовну спадщину українського народу та відстоювати права і свободи, національні інтереси держави й протистояти антиукраїнській ідеології; уникають діяльності у громадському житті колективу, громади, неспроможні до співпраці, взаєморозуміння з метою збереження та захисту національних цінностей; не бажають національно самореалізовуватися та самостверджуватися; не володіють здатністю брати відповідальність, установлювати міжособистісну й міжнаціональну комунікацію та натхненно солідарно працювати на користь громади, народу, держави, нації.

Негативно-активний (надмірно високий) рівень характеризується неадекватно завищеною національною самооцінкою, що проявляється в гіпертрофованому вигляді національної винятковості, національних цінностей та в перебільшені внеску відомих і невідомих представників у світовий розвиток, постійній ідентифікації себе з ними, що перешкоджає та створює труднощі в міжнаціональному та міжособистісному спілкуванні. У поведінці таких учнів проявляється агресивність до представників інших національних спільнот, зверхність, пиха та зневага до етносів, що становлять українську націю. Відсутні почуття емпатії та співпричетності, толерантності й відповідальності за доручену справу. Такі учні неспроможні до солідарної співпраці, взаєморозуміння з метою досягнення успіху на користь колективу, громади, народу, держави, нації.

З метою якісної оцінки рівнів сформованості національного самоствердження учнівської молоді згідно із попередньо визначеними когнітивним, емоційно-ціннісним, рефлексивним і поведінково-діяльним компонентами, які взаємодоповнюють один одного, через показники кожного надано можливість виявити кількісну та якісну характеристику учнівської молоді й визначити наявність, міцність, тривалість, дієвість вияву національного самоствердження особистості. За результатами проведеного констатувального етапу дослідження, негативно-активний (надмірно високий) рівень сформованості національного самоствердження в експериментальній групі продемонстрували 0,7% учнів, у контрольній – 0,6%. Активно-конструктивний (високий) рівень виявлено в 21,3% учнівської молоді експериментальної групи та 20,4% – контрольної групи. До рефлексивно-позитивного

(достатнього) рівня належали 25,5% школярів експериментальної групи, контрольної – 26,1%. Ситуативний (середній) рівень продемонстрували 29,8% учнів експериментальної групи та 29,9% – контрольної. Негативно-пасивний (низький) рівень в експериментальній групі виявили 22,7% учнівської молоді, у контрольній – 23,0%.

Отже, підсумки констатувального етапу дослідження засвідчують актуальність проблеми виховання національного самоствердження підростаючого покоління, зокрема нагальність потреби підвищення активно-конструктивного рівня вихованості національного самоствердження в учнівській молоді шляхом удосконалення навчально-виховного змісту, оптимізації інноваційних форм і методів виховання та запровадження їх у роботу зі школярами в позаурочній діяльності. З огляду на обмежений обсяг цієї статті під час її підготовки ми зосередили увагу на виокремлених критеріях, показниках, рівнях сформованості національного самоствердження в учнівській молоді та відповідних типах поведінки школярів і схарактеризували їх. Поданий матеріал статті не вичерпує усієї проблеми, надалі потребує подальшого дослідження, зокрема розробки технології виховання національного самоствердження в учнівській молоді загальноосвітніх навчальних закладів.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2-х книгах. Кн. 2: Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.
2. Тлумачний словник української мови / укладачі Ковальова Т. В., Коврига Л. П. - Харків : Синтекс, 2002. – 672 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з доп. та CD) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь : ПЕРУН, 2009. – 1736 с.
4. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посібник / Н. Є. Мойсеюк. – 2-е вид. – К., 1999. – 350 с.
5. Помиткін Е. О. Академік І. А. Зязюн: духовний потенціал і життєва позиція особистості / Е. О. Помиткін, Л. В. Помиткіна // Педагогіка і психологія. – 2015. – № 2. – С. 74–77.
6. Сорока Г. І. Сучасні виховні системи та технології : навч.-метод. посібник для керівників, вчителів, класних керівників, вихователів, слухачів ІПО / Г. І. Сорока. – Харків : Веста; Ранок, 2002. – 128 с.

7. Фурман О. Громадянська відповідальність особистості як предмет психологічного дослідження / О. Фурман // Соціально психологія. – 2015. – № 1. – С. 65–91.

Р. Л. Сойчук

Критерии, показатели, уровни сформированности и типы национального самоутверждения учащейся молодежи

Институт проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины (9 ул. Берлинского, Киев, Украина)

В статье рассмотрена сущность и структура национального самоутверждения учащейся молодежи. Определены критерии и показатели, выявлены уровни сформированности национального самоутверждения учеников общеобразовательных учебных заведений. Охарактеризованы типы поведения национального самоутверждения школьников. За результатами проведенного констатирующего этапа исследования сжато поданы характеристики уровней воспитанности национального самоутверждения учащейся молодежи, которые актуализируют исследуемую проблему в условиях отстаивания независимости украинской государственности.

Ключевые слова: национальное самоутверждение, учащаяся молодежь, компоненты, критерии, показатели, уровни, типы поведения.

R. L. Soichuk

Criteria, Indicators, Formation Levels and Types of National Self-Affirmation of School Youth

Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

In the article, the essence of national self-affirmation of school youth is reviewed. The author argues that national self-affirmation of the individual should be considered as an integrative property of the individual, which is manifested in the formed positive national identity, choosing his (her) active social and civic position in society, that is determined by responsibility for his (her) nation, will to defend and protect its national interests. National self-affirmation is associated with the mobilization of all intellectual and spiritual potential of the individual to succeed in the interests of the Ukrainian people and the values of the Ukrainian nation.

The article deals with different interpretations of the concepts «criterion», «index», «level» and «type» in pedagogical theory. The structure of national self-affirmation of the individual is presented, which includes the following components: cognitive, emotional and evaluative, reflective

and behavioral and active ones. The criteria and indicators are defined, as well as levels (active-constructive, reflexive-positive, situational, negative-passive, negative-active) in the formation of national self-affirmation of school youth. National self-affirmation types of behavior of school students are revealed: constructive and destructive, active and passive. Types of school youth behavior are investigated to correlate with the levels of national self-affirmation, in particular: constructive type of school youth behavior corresponds to active-constructive and reflexive-positive levels of national self-affirmation; situationally-constructive (passive) type - to negative-passive level, and constructive (active) type - to negatively-active level.

According to the results of the study's ascertaining stage, the levels of national self-affirmation of school youth are determined and described, which updates the problem under research in terms of upholding the independence of Ukrainian statehood. Therefore, there is a need to increase active-constructive level of national self-affirmation of school youth by improving educational content, optimization of innovative forms and methods of education and introducing them into work with students in after-school activities.

Keywords: national self-affirmation, school youth, components, criteria, indicators, levels, types of behavior.

References

1. Bekh, I. D. (2003). *Vykhovannia osobystosti* [Education of personality]: Vol. 2. Osobystisno oriientovanyi pidkhd: naukovopraktychni zasady. Kyiv: Lybid.
2. Ukladachi Kovalova T. V., Kovryha L. P. (2002). *Tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy* [Explanatory dictionary of the Ukrainian language]. Kharkiv: Synteks.
3. Busel, V. T. (Ed.). (2009). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Great explanatory dictionary of contemporary Ukrainian language Kyiv, Irpin: VTF «PERUN».
4. Moiseiuk, N. Ye. (1999). *Pedahohika* (Pedagogy) (2nd ed.). Kyiv.
5. Pomytkin, E. O., & Pomytkina, L. V. (2015). *Akademik I. A. Ziaziun: dukhovnyi potentsial i zhyttieva pozytsiia osobystosti* [Academician I. A. Zyazyun: spiritual potential and position in life personality]. *Pedahohika i Psykholohiia*, 2, 74-77.
6. Soroka, H. I. (2002). *Suchasni vykhovni systemy ta tekhnolohii* [Modern educational systems and technologies]. Kharkiv: Vesta: Vydavnytstvo «Ranok».
7. Furman, O. (2015). *Hromadianska vidpovidalnist osobystosti yak predmet psykholohichnoho doslidzhennia* [Civil responsibility of the personality as a subject of psychological research *Sotsialna Psykholohiia*, 1, 65-91.